CZU: 340.12 **https://doi.org/10.59295/rpijn2025.07**

ENCICLOPEDIA JURIDICĂ, TEORIA GENERALĂ A DREPTULUI ȘI FILOSOFIA DREPTULUI – FUNDAMENTE ALE ȘTIINȚEI DREPTULUI

BĂDESCU Mihai,[1]
Academia de Studii Economice din București
profesor universitar, doctor

1. Despre știință, în general

Știința, în general, **este un sistem de cunoștințe despre natură, societate și gândire,** cunoștințe obținute prin metode corespunzătoare și exprimate în concepte, categorii, principii și noțiuni.

John Bernal[1, p.6] susține că **știința** trebuie înțeleasă, mai întâi, ca o **instituție**, adică o organizație de oameni care îndeplinește în societate anumite sarcini, apoi, ca o **metodă**, adică ansamblul de procedee, mijloace prin care se dezvăluie aspecte și legități noi ale lumii înconjurătoare, în care se găsesc și reziduuri tradiționale.

Știința este un factor important pentru dezvoltarea producției și un neîncetat izvor de idei generale și principii filosofice despre lume.

Științele se împart în trei importante grupe: **științe ale naturii,** al căror obiect îl formează fenomenele naturii; **științe despre cunoaștere,** al căror obiect îl formează gândirea omenească; **științe sociale,** al căror scop este acela de a cunoaște legile generale ale existenței și dezvoltării societății, de a studia formele istorice de organizare socială și modalitățile specifice de manifestare a diverselor componente ale realității social-umane.

La rândul lor, fiecare dintre aceste grupe se subdivide în mai multe ramuri. Spre exemplu, **științele sociale** se divid în [2, p.95]: **științe de tip nomotetic,** care au ca obiect activitățile umane și își propun să stabilească legile și relațiile funcționale corespunzătoare (de exemplu, economia, psihologia, sociologia, politologia, lingvistica, demografia); **științe istorice,** care-și propun reconstituirea și interpretarea trecutului; **științe care studiază aspectele normative ale activității umane** (de exemplu, științele juridice, etica etc.).

[1] Directorul Școlii doctorale ”Drept”, Academia Oamenilor de Știință din România – președintele Secției de Filosofie, Psihologie și Teologie, Academia de Științe Juridice din România – Președintele Secției de Filosofie, Teorie și Istoria Dreptului, Asociația Română de Drept Constituțional – președinte executiv, Asociația Română de Filosofie a Dreptului – secretar științific; e - mail: badescu.vmihai@gmail.com

2. Sistemul științelor juridice

Determinarea obiectului științelor juridice presupune delimitarea sferei fenomenelor cercetate și precizarea unghiului din care sunt cercetate, deoarece nu numai o singură știință, ci două sau mai multe pot urmări studierea aceluiași fenomen, studiere care se poate realiza sub diferite aspecte.

Știința dreptului studiază legile existenței și dezvoltării statului și dreptului, instituțiile politice și juridice, formele lor concret-istorice, corelația cu celelalte componente ale sistemului social, modul în care instituțiile politico-juridice influențează societatea și suportă, la rândul lor, influența socială.

François Ost definește *știința dreptului ca acea activitate cognitivă care urmărește să ofere o reprezentare a fenomenului juridic conformă cu paradigma adoptată*. El înțelege prin **paradigmă**, în sens larg, un **ansamblu de credințe, de valori recunoscute**, de tehnici și metode care sunt comune unui anumit grup științific. În aceeași opinie, știința dreptului este un răspuns teoretic și, în același timp, o practică socială [3, p.22].

Christian Atias susține existența unei științe a dreptului distinctă de activitatea de aplicare a dreptului și care are o funcție prospectivă și totodată o funcție critică, deși prevalează opinia că știința juridică aplicată are o mai mare importanță socială, în timp ce activitatea de cunoaștere, știința fundamentală a dreptului, este aproape neglijabilă [4,p.18].

Epistemologia juridică – prin care definim teoria cunoașterii dreptului, studiul modalității prin care sunt elaborate și fundamentate aserțiunile despre drept sau interesând dreptul – a fost caracterizată ca disciplina care trebuie să răspundă la întrebările: Cum este cunoscut dreptul? Ce influențe exercită activitatea de cunoaștere referitoare la drept asupra obiectului însuși al cunoașterii? Este sau nu știința dreptului radical diferită de știința naturii?

Dreptul ca fenomen complex al societății este privit din trei puncte de vedere: din perspectivă globală, ca un sistem închegat, cu regularități specifice; din perspectivă istorică, ca fenomen ce-și conservă anumite permanențe de-a lungul dezvoltării sociale; din perspectivă structurală, ca fenomen cu multiple determinații calitative, cu elemente componente aflate la rândul lor, într-o stare de acută interferență [5,p.4].

Pentru marele jurist Rudolf Stammler, știința dreptului cuprinde două ramuri:

- **ramura tehnică,** destinată a studia sensul și cuprinsul legilor în alcătuirea lor sistematică și
- **ramura teoretică,** ramură ce trebuie să constate dacă dreptul este mijlocul just pentru scopuri juste (acordul legilor cu „idealul social").

În aceeași idee, pentru Ulpian, acum două mii de ani, „știința dreptului este cunoașterea lucrurilor divine și umane, știința de a deosebi ceea ce e drept și ceea ce e nedrept".

Sistemul științelor juridice este alcătuit din următoarele părți componente: Teoria generală a dreptului; Științele juridice istorice; Științele juridice de ramură; Științele ajutătoare (participative, auxiliare).

2.1. Științele juridice istorice

Științele juridice istorice studiază fenomenul juridic în evoluția sa istorică concretă, dintr-o anumită țară (de exemplu, istoria dreptului românesc, istoria dreptului francez etc.), din anumite perioade istorice (de exemplu, istoria dreptului feudal), din anumite bazine de civilizație juridică.

Cercetarea istorică a dreptului evidențiază existența unor legități cu privire la apariția și dezvoltarea unor sisteme de drept în relație directă cu dezvoltarea socială dintr-o țară sau dintr-un bazin de civilizație juridică.

De asemenea, este important să studiem dreptul din punct de vedere istoric, pentru a scoate în evidență faptul că dreptul modern actual își are rădăcinile în vechile instituții juridice, ceea ce probează ideea de continuitate în evoluția dreptului.

În fine, științele juridice istorice cercetează doctrinele juridice (curente, școli) în evoluția lor, subliniind rolul acestora în formarea și consolidarea unor sisteme de drept precum: școala dreptului natural, școala istorică a dreptului, pozitivismul juridic etc.

2.2. Științele juridice de ramură

Științele juridice de ramură studiază fenomenele juridice particulare, specifice unei anumite ramuri de drept; spre exemplu, știința dreptului constituțional, a dreptului civil, a dreptului penal, a dreptului administrativ etc.

În acest caz, științele de ramură se suprapun sistemului dreptului, criteriul lor de departajare și organizare fiind obiectul reglementării juridice și metoda specifică de reglementare.

Ramura de drept fiind privită ca „element independent" al structurii dreptului, are ca trăsătură structurală integritatea juridică a grupei de norme, adică un asemenea nivel de organizare internă, unitate, în baza căruia grupa dată de norme

apare, în raport cu toate ramurile de drept, ca o unitate „de nedespărțit". O altă trăsătură a ramurii de drept constă în capacitatea de interacțiune a grupei date de norme cu alte ramuri de drept, ca elemente ale unui sistem unitar.

Caracteristicile ramurilor de drept, pe baza criteriilor structurale, permit dezvăluirea mai complexă a specificității lor juridice.

Astfel, **știința dreptului constituțional** cuprinde ansamblul de teorii, concepții și opinii cu privire la reglementarea juridică a relațiilor sociale ce privesc instaurarea, menținerea și exercitarea puterii de stat.

Știința dreptului civil privește relațiile sociale cu conținut patrimonial și relații personale nepatrimoniale (dreptul de proprietate intelectuală) folosind o metodă specifică, metoda echivalenței (a egalității părților).

Știința dreptului administrativ cuprinde ideile, teoriile, concepțiile ce privesc activitatea de organizare a executării concrete, practice, a legii, activitate ce se desfășoară, în principal, prin intermediul organelor administrației publice.

Știința dreptului penal desemnează totalitatea ideilor și concepțiilor privitoare la apărarea prin drept a celei mai importante valori sociale: **omul** cu **atributele esențiale** ale sale: **viață, integritate, proprietate, demnitate**. Normele juridice penale stabilesc ce fapte constituie infracțiuni, condițiile răspunderii penale, sancțiunile de drept penal și pedepsele penale ce pot fi dispuse în cadrul procesului penal împotriva persoanelor care au săvârșit infracțiuni.

Știința dreptului internațional grupează ansamblul opiniilor și concepțiilor ce privesc relațiile create de state și alte subiecte de drept internațional, pe baza acordurilor de voință exprimate în tratate, convenții și alte izvoare de drept internațional (public sau privat).

2.3. Științele ajutătoare (auxiliare, participative)

Științele ajutătoare (auxiliare, participative) sunt în strânsă legătură cu științele juridice.

În literatura de specialitate[6, p.322] se apreciază că recurgerea la științele auxiliare științelor juridice condiționează cunoașterea și ameliorarea dreptului.

În categoria științelor auxiliare, alături de criminalistică, medicină legală, statistică juridică, sunt incluse: dreptul comparat, sociologia juridică, logica juridică, psihologia juridică, etnologia juridică și antropologia juridică și, mai nou, semiotica juridică și semiologia juridică, precum și economia juridică [7, pp.19-22].

Dreptul comparat a apărut inițial, ca disciplină, sub forma legislației comparate, extinzându-se ulterior și asupra practicii judecătorești și doctrinei. Dreptului comparat i se atribuie două funcții: *funcția documentară,* ce privește mai buna cunoaștere a dreptului străin, cunoaștere din ce în ce mai necesară practicienilor dreptului, precum și mai exacta înțelegere a însuși dreptului național; *funcția normativă,* ce privește îmbunătățirea dreptului național.

În literatura românească de drept comparat a fost evidențiată și funcția exercitată de dreptul comparat în planul unificării dreptului național, în legătură cu unificarea legislației, consecință a Marii Uniri din 1918.

În România, cunoscuți autori, precum Alexandru Otetelișanu și Gheorghe Băileanu, considerau dreptul comparat drept o știință juridică principală și bineînțeles, independentă. După o îndelungată abandonare în perioada postbelică a studiilor dedicate dreptului comparat, atunci când au fost reluate în deceniul al șaptelea, a fost reluată și dezbaterea despre statutul lor științific. Majoritatea comparatiștilor au pledat în favoarea tezei că dreptul comparat are un obiect propriu, îndeplinește funcții proprii și urmărește scopuri proprii, ceea ce îi conferă autonomie în sistemul științelor juridice.

Sociologia juridică, considerată de majoritatea specialiștilor o sociologie de ramură, este relativ autonomă față de științele juridice principale, dar este, în același timp, o disciplină auxiliară și indispensabilă acestora. *Sociologia juridică studiază dreptul, ca fenomen social, faptele sociale cu semnificație juridică ce pot fi cunoscute prin cercetări empirice*.

Ea se ocupă de *explicarea originii, evoluției și transformării fenomenului juridic,* de studiul concret al raporturilor dintre drept și societate, de interdependența și conexiunea funcțională dintre drept și societate.

Sociologia juridică și științele juridice se influențează reciproc. Faptul că în cadrul sociologiei juridice sunt folosite atât metode de cercetare proprii sociologiei, cât și metode de cercetare proprii științelor juridice, este de natură să sporească posibilitățile de cunoaștere ale ambelor discipline.

Între dreptul comparat și sociologia juridică există puternice interacțiuni puse în lumină atât de sociologi, ca de exemplu Gabriel Tarde, cât și de juriști comparatiști, inclusiv români, astfel cum au fost Gheorghe Băileanu și Traian Ionașcu[8,p.318]. În prezent, pe primul plan se situează puternicele conexiuni între dreptul comparat și sociologia juridică comparativă.

Etnologia juridică se ocupă cu studiul normelor și instituțiilor juridice arhaice, caracteristice societăților primitive.

Antropologia juridică urmărește să descopere în spatele diverselor sisteme de drept și culturi juridice, juridicul existent în fondul comun, universal al omului.

Logica juridică este și ea o știință auxiliară, indispensabilă pentru studiul dreptului. În evoluția actuală a acestei discipline se manifestă, în prezent, două orientări: prima constă în fidelitatea fie față de logica antichității, de logica clasică, reînnoită sub influența științelor experimentale, fie față de logica hegeliană, folosită în desfășurarea raționamentului juridic, în special judiciar; a doua orientare constă în transpunerea în domeniul logicii juridice a rezultatelor logicii matematice sau simbolice.

Psihologia juridică (în special judiciară), înrudită cu psihologia socială, a reușit să-și demonstreze capacitatea de a sprijini demersul de înțelegere a dreptului prin analiza resorturilor psihologice individuale și colective.

Semiotica și semiologia juridică sunt menționate ca științe auxiliare relativ recente ale dreptului. ***Semiotica juridică are ca obiect de studiu raporturile dreptului cu logica și limbajul.*** Semiologia juridică reprezintă o parte a lingvisticii care se ocupă cu studiul semnelor, al legilor care le guvernează, cu aplicații în domeniul juridic.

Economia juridică este poate cea mai surprinzătoare dintre științele calificate ca auxiliare științelor juridice. Ea examinează ***raporturile dintre drept și economie,*** dintr-o perspectivă nouă, sub influența pragmatismului american. Este vorba despre o analiză economică a dreptului, a costului instituțiilor și mecanismelor juridice.

În sfârșit, printre științele auxiliare este uneori amintită și **pedagogia juridică** în calitate de disciplină legată de predarea dreptului și de activitatea de educație juridică.

2.4. Interacțiunea dintre științele juridice și alte științe socio-umane

Pentru a-și îndeplini funcțiile, dreptul, ca știință, nu poate să rămână izolat de alte discipline socio-umane cu care trebuie să coopereze pentru a-și îndeplini scopul.

Științele juridice analizează dreptul pozitiv așa cum se manifestă efectiv în viața individuală și socială. Sistemele de drept nu trebuie separate de contextul lor non-juridic, deoarece principiile legii și precedentele judecătorești sunt explicabile prin situarea lor într-un anumit context social, politic și istoric.

Mircea Djuvara privea știința dreptului ca pe unul dintre elementele cele mai de seamă ale societății, strâns legat de celelalte științe. În acest sens, el spunea că: „a

face drept fără sociologie nu poate să aibă înțeles [...] sociologia și toate științele sociale sunt discipline ajutătoare, indispensabile dreptului"[10,p.138]. Situându-se pe aceeași linie de idei, Eugeniu Speranția afirma că: *„atât sociologia generală cât și științele sociale cu caracter special (precum etnografia, demografia și istoria) dau un important tribut informațiilor pentru ampla cunoaștere și înțelegere a vieții juridice*"[13,p.67].

Sociologia, ca știință descriptivă, urmărește să constate și să explice realitatea faptelor sociale care constituie substratul dreptului, cauzele stărilor de lucru existente în societate și legile evoluției societății, fiind interesată de rezultatele sociale ale reglementării juridice și de constatarea deficiențelor ei. Este evidentă, după cum se observă, legătura strânsă dintre sociologie și știința dreptului[7,p.24].

La studiul legilor – apreciază Michel Villey – trebuie să se adauge cel puțin studiul cauzelor economice și sociale[24, p.14].

Într-o altă opinie, se apreciază că științele juridice nu trebuie să ia în considerare numai sistemele de drept ale diferitelor țări, ci și realitățile lor juridice. Nicio știință, deci nici cea juridică, nu se poate pretinde a fi autosuficientă, în sensul că nu ar avea nevoie de alte științe conexe.

Conexă științelor juridice este **știința politică**, care are ca obiect de studiu puterea și statul, de care nu se poate face abstracție în cercetarea dreptului[6,p.322].

Legături strânse există și între drept, ca știință și **economie**, ca știință. Numeroase instituții juridice din diferite ramuri de drept (drept civil, drept comercial) nu pot fi înțelese decât cu condiția studierii suportului lor economic, a influențelor reciproce existente.

Psihologia este o altă știință care se interferează științelor juridice. Desfășurarea procesului judiciar – care ridică numeroase probleme de ordin psihologic –, soluționarea cauzelor, unde se au în vedere nu numai faptele materiale, ci și manifestările spirituale, intențiile omenești, aprecierea mărturiilor și a vinovăției în cauzele penale, interpretarea voinței părților în actele juridice (contracte, testamente, recunoașteri de paternitate etc.) toate acestea, ridică concrete probleme de ordin psihologic cu care se confruntă practicienii dreptului (judecători, avocați, notari, procurori, polițiști).

Științele istorice sunt și ele într-o vădită interdependență cu cele juridice, deoarece structurile fundamentale ale vieții juridice s-au format și au evoluat în decursul istoriei. Pentru a explica instituțiile juridice actuale, științele juridice recurg

la studierea trecutului, a originilor și a dezvoltării lor, de-a lungul diferitelor perioade ale istoriei omenirii.

Există, în afara științelor umaniste, și alte ramuri ale științei conexe științelor juridice. Spre exemplu, **medicina**, unde întâlnim numeroase aplicații ale sale în viața juridică. Cu titlu de exemplu, amintim aici: expertizele medicale necesare pentru soluționarea cauzelor privind filiația, punerea sub interdicție a alienaților mintali, răspunderea civilă pentru pagubele produse prin accidente sau pentru constatarea infracțiunilor contra vieții și integrității corporale. Legătura dintre medicină și drept este pe deplin evidențiată de existența **medicinii legale**. Doctrina susține chiar că există un **drept medical** ale cărui prevederi se referă la organizarea serviciilor sanitare publice, igiena publică, exercitarea profesiunii medicale.

Științele juridice îndeplinesc și o **funcție prospectivă**, de anticipare teoretică, de previziune a evoluției dreptului. Stabilirea modelului obligatoriu de conduită care reprezintă misiunea dreptului nu poate fi realizată fără previziunea situației viitoare a sistemului social global, precum și a subsistemelor sale (printre care și cel juridic) [7,p.26].

Cercetarea prospectivă este necesară științelor juridice pentru a se putea elabora ipotezele referitoare la schimbările posibile în viitor, astfel încât dreptul să exercite o influență directă asupra comportamentului uman, să-l orienteze într-o anumită direcție, să fie evitată producerea fenomenelor previzibile secundare, de nedorit, ale reglementării juridice. Generației de astăzi îi revine îndatorirea pregătirii dreptului societății viitoare, pentru ca el să fie un factor al progresului, civilizației și culturii umane a viitorului, că prevederea ideilor directoare care vor domina gândirea juridică a viitorului este esențială pentru evitarea unor consecințe negative pentru individ și societate.

Teoriei generale a dreptului îi revine sarcina **coordonării cercetării prospective** din disciplinele juridice de ramură, avându-se în vedere faptul că evoluția științelor juridice trebuie să se înscrie în tendința generală de perfecționare a mecanismului de comunicare a științei cu activitatea factorului decizional [7,p.27].

Noi discipline juridice se conturează și se vor dezvolta în strânsă relație cu dinamica societății, cu apariția de noi relații sociale ce vor reclama protecție juridică prin intermediul normelor de drept.

Introducerea pe scară largă a tehnicilor electronice de calcul, crearea sistemului informațional cibernetizat, utilizarea mijloacelor moderne de stocare a informației, de evidență și sistematizare a legislației cu influențe benefice în procesul

adoptării deciziei legislative, folosirea computerelor în aprecierea probelor, în analiza și interpretarea normelor juridice, sunt tot atâtea realități care ne determină să credem că vor apărea noi ramuri de drept, noi discipline juridice, noi ramuri de drept determinate de conexiunile dintre științele juridice, pe de o parte, și științele medicale și naturale, pe de altă parte **(drept și genetică)**, conexiuni dintre noi ramuri ale științelor naturii – **oceanografia**, spre exemplu – și viitoare reglementări juridice (prin intermediul dreptului internațional) în privința administrării oceanelor.

Recurgerea într-o măsură din ce în ce mai mare la transplanturi de țesuturi și organe, însemnarea artificială ori la utilizarea unor produse farmaceutice pentru modificarea caracteristicilor persoanei, pot determina implicații juridice în mai multe ramuri de drept actuale sau viitoare.

În același sens, doctrina preconizează o colaborare mai largă între științele juridice și alte științe sociale și umaniste, precum **pedagogia, etnologia, etica, demografia, sociologia juridică.**

3. Enciclopedia juridică

Enciclopedia juridică este predecesoarea ***Teoriei generale a dreptului***. Primele studii enciclopedice juridice datează încă din 1275, când Wilhem Durantis publică lucrarea *Speculum iuris,* considerată ca primă încercare de analiză enciclopedică a dreptului. În secolul al XVII-lea – considerat secolul de debut al enciclopediei juridice – reprezentativă este lucrarea lui H.V. Hunnius, *Enciclopedia juris,* iar un secol mai târziu, lucrarea *Esquisse d'une encyclopedie juridique* (Schița unei enciclopedii juridice), autor J.E. Putter.

În secolul al XIX-lea, ***Enciclopedia dreptului*** și-a propus să înlocuiască *Filosofia dreptului* și *Dreptul natural* care până atunci fundamentaseră gândirea juridică. Apar, în acest context, autori și lucrări de specialitate precum: Adolf Merkel *(Juristiche Enzyklopädie),* Falck *(Cours d'introduction générale a l'etude du droit, ou encyclopédie juridique,* 1821), E.R. Bierling *(Juristiche Prinzipienlehre),* Edm. Picard *(Le droit pur),* Victor Cousin, John Austin etc.

Enciclopedia juridică a mai apărut în Germania și sub denumirea de *Encyklopedie der Rechts Wissenschoft* (Enciclopedia științei dreptului).

În Anglia, ***Enciclopedia juridică*** se conturează tot în secolul al XIX-lea unde reținem două lucrări de referință: *Elements of Law, considered with reference to principles of jurisprudence* (Elemente de drept cu referire la principiile generale ale

științei dreptului) – autor W. Markby, în 1885 – și *The elements of Jurisprudence* (Elemente de știință juridică) – autor H.T. Erskine, în 1890.

4. Teoria generală a dreptului

Ulterior, în anii ce au urmat, ***Teoria generală a dreptului*** cunoaște o remarcabilă dezvoltare, nume sonore ale vremii înscriindu-se ca adevărați titani ai gândirii juridice și filosofice.

Deosebite contribuții la dezvoltarea teoriei dreptului au avut: Ch.L. Montesquieu (1689-1755), în lucrarea *Spiritul legilor*[1]*;* J.J. Rousseau (1712-1778) – *Contractul social*[2]*;* G.W.F. Hegel (1770 - 1831) – *Filosofia dreptului*[14,p.17]*;* Leon Duguit – *Traite de droit constitutionnel;* Jean Dabin – *La philposophie de l'ordre juridique;* Hans Kelsen – *Teorie pure du droit;* Georges Ripert – *Le regle morale dans les obligations civiles;* Talcot Parsons – *The Law and Social Control;* Jean-Louis Bergel – *Theorie Generale du Droit,* Paris, 1985; Giorgio del Vecchio – *Lecții de filozofie juridică,* București, 1993; E. Friedman – *Theorie Generale du Droit,* Paris, 1965; Paul Roubier – *Theorie Generale du Droit,* Paris, 1951; Fr. Rigaux – *Introduction a la Science du Droit,* Paris, 1965; B. Starek, H. Roland, L Boyer – *Introduction en Droit,* Paris; 1991; R. Young – *American Law and Politics; The Creation of the Public Order,* 1967.

În România începutului de secol XX, *Enciclopedia* sau *Enciclopedia dreptului* a fost studiată și dezvoltată de autori precum: George Plastra, Constantin C. Dissescu, Alexandru Vălimărescu[15,p.87],Mircea Djuvara. Ulterior, și alți autori și-au înscris numele în elita cercetătorilor fenomenului juridic, precum: Andrei Rădulescu *(Tratat de istorie a dreptului român),* G. Mironescu, S. Longinescu și alții.

De formație filosofică neo-kantiană, Mircea Djuvara, unul dintre cei mai reprezentativi juriști ai țării noastre, considera că *Enciclopedia dreptului* studiază *„articulațiunea însăși a gândirii juridice, căutând să determine în felul acesta ce este esențial dreptului și se regăsește în toate ramurile și manifestațiunile lui; ea distinge astfel dreptul de celelalte discipline științifice"*[9,p.11]. După părerea sa, *„Enciclopedia juridică este înainte de toate un studiu preliminar, de orientare, înfățișând o sinteză cât mai strânsă și pe cât posibil mai ordonată a întregii științe a*

[1] Pentru MONTESQUIEU – cel care a elaborat teoria separației puterilor în stat –, „libertatea constă în primul rând în a nu putea fi silit să faci un lucru pe care legea nu îl impune"(op. cit., p. 228).

[2] În concepția sa, cele mai importante legi sunt acelea „care nu se sapă nici în marmură, nici în bronz, ci în inimile cetățenilor, legi care alcătuiesc adevărata constituție a statului; legi care zi de zi câștigă puteri noi, care atunci când celelalte legi îmbătrânesc sau pier, le reanimă sau le iau locul, mențin poporul în spiritul rânduielilor sale și înlocuiesc pe nesimțite forța autorității prin forța deprinderii." (op. cit., p. 161).

dreptului" [9,p.11] și se ocupă cu studiul performanțelor juridice, adică ceea ce este constant în orice relație juridică (ideea de obligație, de subiect de drept, de sancțiune juridică).

Pentru Eugeniu Speranția, *Enciclopedia juridică* este puntea de legătură necesară introducerii în cercetarea filosofică a dreptului. Obiectul Enciclopediei l-ar constitui în acest context, definiția dreptului ca realitate socială, clasificările dreptului și sensurile acestui termen, originea și evoluția istorică a dreptului și legile acestei evoluții, principiile ideologice care justifică autoritatea sau obligativitatea interioară a dreptului, istoria doctrinelor generale și filosofice în drept[13,p.198].

Traian Ionașcu este un nume reprezentativ pentru gândirea juridică românească. El a predat la Facultatea de Drept din Iași, în anul universitar 1929 – 1930, cursul *Introducere în studiul dreptului,* subintitulat *Enciclopedia juridică*. Traian Ionașcu considera cursul său ca o enciclopedie complementară și arăta că „*ceea ce nu învățăm la alte specialități, învățăm la acest curs, umplem lacunele altor cursuri și completăm insuficiența lor*".

Studiul conceptelor, categoriilor, principiilor și noțiunilor de bază ale dreptului este realizat de ***Teoria generală a dreptului***. ***Teoria generală a dreptului*** abordează problematica dreptului în ansamblu, care nu se limitează la investigarea unuia sau altuia dintre sectoarele domeniului juridic.

În cadrul ***Teoriei generale a dreptului*** sunt elaborate instrumentele esențiale prin care dreptul este gândit. Sunt elaborate aici concepte precum: conceptul dreptului (în ceea ce privește esența, conținutul și forma sa), norma juridică, raportul juridic, interpretarea juridică, tehnica juridică, izvorul de drept, răspunderea juridică.

Obiectul ***Teoriei generale a dreptului*** îl constituie explicarea noțiunilor elementare și a principiilor comune diferitelor ramuri ale dreptului. Scopul acestei discipline este acela de a îmbogăți și amplifica cunoașterea dreptului. Categoriile și conceptele juridice specifice ***Teoriei*** nu sunt rezultatul unor pure speculații, fără nicio legătură cu realitatea dreptului. ***Teoria generală a dreptului*** studiază fenomenul juridic în complexitatea sa, rezultatele acestui studiu exprimă o serie de experiențe ce apar ca adevărate complexe de valori, în care viața juridică a pus ceva general valabil și stabil[5,p.8].

În opinia lui Mircea Djuvara, în fiecare din diviziunile dreptului (drept public și drept privat) se poate face o sinteză a acestora care, legate între ele (într-o sinteză superioară) dau obiectul unei teorii generale a dreptului. Prin urmare, obiectul ***Teoriei***

generale a dreptului *„va fi ceea ce este comun în toate ramurile dreptului, în orice timp și în orice loc (...) adevăratul și adâncul înțeles al acestei discipline îl reprezintă sinteza tuturor principiilor care domină dreptul*”[11,p.72].

Teoria generală a dreptului *„este o știință juridică pozitivă, obiectivă și normativă, care studiază din punct de vedere extern, problemele care sunt comune tuturor sau majorității sistemelor de drept, utilizând o metodă pluridisciplinară sau interdisciplinară. Această știință juridică urmărește recunoașterea fenomenului juridic prin studierea rațiunii de a fi, a finalităților sale, a conceptelor sale fundamentale, realizarea ordinii juridice, în globalitatea sa, prin intermediul «de ce-ului»*”[12,p.72].

Francois Rigaux caracterizează ***Teoria generală a dreptului*** drept „nucleul central al științei dreptului de la care pornesc și «iradiază» diferitele ramuri ale dreptului «pozitiv»” [16,p.135].

Din acest punct de vedere, ***Teoriei generale*** îi revin două *importante funcții: funcția teoretică, ce constă în exprimarea atât a părților constitutive ale dreptului, cât și a întregului său, în reducerea complexității fenomenului juridic prin intermediul unei abordări globalizante, sintetice; funcția de ameliorare a metodologiei, tehnicii și practicii dreptului, a tehnicii legislative, a noțiunilor și construcțiilor juridice elaborate și utilizate de dogmatica juridică* [7,p.32-33].

Ca disciplină de învățământ juridic, ***Teoria generală a dreptului*** se predă în toate instituțiile de învățământ superior juridic, fiind necesară studierii conceptelor și categoriilor juridice elementare, de bază ale dreptului.

Considerată „abc”-ul dreptului, ***Teoria generală a dreptului*** – ca disciplină de învățământ – s-a predat și în țara noastră, în cele mai importante centre universitare, de multă vreme.

Astfel, în 1913 a luat ființă la București Catedra de Enciclopedia dreptului, grație eforturilor profesorului Dissescu, catedră *„destinată să deschidă ușile acestui învățământ, pentru ca aerul curat și liber al curentelor de înaltă cultură, să poată intra în învățământul dreptului”*[11,p.100]. La aceeași catedră au predat ulterior C. Mironescu, M. Djuvara, Al. Vălimărescu.

În același sens, la Iași, după înființarea Facultății de Drept (1836 – Grigore Ghica Vodă), între anii 1856 și 1864, Simion Bărnuțiu a predat un curs de „Dreptul natural și al ginților”. La aceeași facultate, a predat – așa cum am arătat – în anii 1929-1930 profesorul Traian Ionașcu, cursul de „Introducere în studiul dreptului. Enciclopedie juridică”.

După cel de-al Doilea Război Mondial, în România, s-a predat până în 1990, ***Teoria generală a statului și dreptului***, disciplină care, în contextul social și politic existent, a pus accent pe explicarea materialist-dialectică a fenomenelor politico-juridice.

După 1990, și-au adus importante contribuții la dezvoltarea ***Teoriei generale a dreptului*** autori, precum: **Ioan Ceterchi, Nicolae Popa, Ion Craiovan, Gheorghe Boboș, Dan Ciobanu, Mihai Gheorghe, Sofia Popescu, Dumitru Mazilu, Gheorghe Dănișor, Ioan Humă, Mihai Bădescu** și alții.

5. Relația dintre Teoria generală a dreptului și Filosofia dreptului

Filosofia[1] nu are aceeași vârstă cu cea a culturii scrise; ea nu a apărut, precum știința ori morala, încă din zorii civilizației umane. Ea este produsul unei trepte mai înalte în dezvoltarea spirituală a umanității[17,p.1]. Primele monumente de cultură scrisă[2] nu conțin nicio referire la filosofie. Aceasta apare – ca termen – în opera istoricilor antichității grecești, la Herodot (sec. V î.Hr.)[3] și la Tucidide (sec. V și sec. VI î.Hr.)[4].

Termenul *filosofie* este astfel constituit din două accepțiuni diferite, însă compatibile cu ideea de înțelepciune („*sophia*”): pe de o parte, filosofia înseamnă o cunoaștere întinsă, vastă și profundă, iar pe de altă parte, ea înseamnă o știință a organizării vieții. De aici rezultă cele două interpretări ale noțiunii de înțelepciune ce străbat întreaga istorie a filosofiei: **interpretarea cognitivistă**, respectiv **interpretarea emotivistă.**

[1] Cuvântul filosofie este compus din „fillio” (prefix derivat) care înseamnă dragoste, iubire și din rădăcina „sophia” echivalentul grecesc al ideii de înțelepciune. Așadar, filosofia a însemnat dintotdeauna, **dragoste de înțelepciune**. Nașterea/inventarea termenului filosofie – după cum ne asigură prof. Ștefan Georgescu (în lucrarea Filosofia dreptului. O istorie a ideilor din ultimii 2500 de ani, Ed. All Beck, București, 2001, p. 1) – este atribuită lui Pitagora (580-500 î. Cr.) care, din modestie, a refuzat să se considere „sophos” (înțelept) preferând să se dea drept „philosophos” (filosof), adică iubitor, prieten, căutător al înțelepciunii. În sensul celor de mai înainte, Pitagora ar fi avut următorul argument: „Calitatea de înțelept nu convine niciunui om, ci numai lui Zeus. Este destul pentru gloria unui om să iubească, să caute înțelepciunea”.

[2] Epopeile lui Homer (secolul al IX-a î.Hr.) și cânturile lui Hesiod (sec. VIII î.Hr.).

[3] În opera lui Herodot este prezentă ideea potrivit căreia filosoful este animat de curiozitate intelectuală, de cunoaștere a tot și a toate. Cum am înțelege altfel când Cresus, regele Lidiei, îi spune lui Solon, înțeleptul legislator atenian: „Am auzit că ai străbătut multe țări, ca **filosof** (s.n.) pentru a le observa.” [17,p.1].

[4] „Îmbin frumosul cu măsura, **filosofăm** (s.n.) fără moleșală”, este celebra oraţie funebră dedicată – în opera lui Tucidide – lui Pericle. De aici rezultă că filosofarea era un exercițiu spiritual și o căutare a măsurii (Ș. GEORGESCU, op. cit., p. 1).

Dacă la modul general, știința dă naștere filosofiei științei, în particular, **știința dreptului a generat filosofia dreptului.**

Filosofia dreptului reprezintă reflecția filosofică privitoare la drept, care are ca obiect dreptul privit într-un sens dual: **ca drept (în sens) obiectiv**, respectiv ca ansamblu de reguli (norme) care reglementează și organizează viața socială (drept obiectiv, drept pozitiv), norme care, la nevoie, sunt aduse la îndeplinire prin forța coercitivă statală, și, în al doilea înțeles, **ca drept (în sens) subiectiv**, respectiv ca facultate, posibilitate, îndrituire, prerogativă a unui subiect (de drept) de a avea, de a-și valorifica și de a-și apăra împotriva altuia un anumit interes, interes legalmente protejat[18,p.12].

Așadar, **scopul filosofiei dreptului** este să explicitеze, să pună în lumină și să evalueze principiile pe care este constituit dreptul.

În măsura în care **filosofia reprezintă studiul universalului**[1], când aceasta are ca obiect dreptul, aceasta înseamnă că **dreptul este studiat în esența sa universală**. Pe cale de consecință, dacă studiul dreptului în ceea ce are el *universal*, constituie **obiectul filosofiei dreptului**, din perspectiva în care dreptul este studiat în *caracterele sale particulare*, atunci el alcătuiește/formează **obiectul științei juridice**. Prin urmare, diferența dintre știința dreptului și filosofia dreptului rezidă în modul în care atât una, cât și cealaltă consideră dreptul: *prima*, în **natura lui particulară**, *a doua*, în **esența lui universală**.

Trei sunt **direcțiile principale** în care studiază dreptul: în direcția *principiilor privitoare la definiția dreptului* (**ontologia juridică**); în direcția principiilor ce privesc *sursele dreptului* (**metodologia** sau **fenomenologia dreptului**); în direcția principiilor ce privesc *rolul dreptului* în viața umană (**axiologia juridică**).

Ontologia juridică este o primă componentă a filosofiei dreptului. Aceasta este legată de faptul că orice sistem de drept are la bază o concepție mai mult sau mai puțin elaborată privitoare la esența sau la natura dreptului[19,p.28].

A defini **dreptul în general** este un obiectiv de prim ordin al filosofiei dreptului, este o cercetare care, de multe ori, depășește competența oricărei științe juridice în parte. De aceea, este necesar – în încercarea de definire a **conceptului universal** al **dreptului** – să trecem peste particularitățile, peste elementele specifice sistemelor

[1] În mod tradițional filosofia se împarte în **filosofie teoretică** – care studiază principiile prime ale existenței și ale cunoașterii (ontologia, metafizica, gnoseologia și logica) și **filosofie practică** – care studiază principiile prime ale acțiunii (filosofia morală și filosofia dreptului).

de drept, cu scopul manifest de a cunoaște *dreptul în totalitatea sa logică*, de a cunoaște *elementele esențiale comune* **tuturor** sistemelor juridice.

Definirea conceptului universal al dreptului presupune cercetarea distincției dintre momentele constitutive ale dreptului (subiectiv, obiectiv), implică cercetarea aprofundată a raporturilor dintre drept și morală.

Fenomenologia juridică reprezintă cea de-a doua componentă a filosofiei dreptului.

Dreptul – departe de a fi produsul unor cauze speciale și excepționale, este un produs necesar al naturii umane, este un fenomen comun, în toate timpurile, tuturor popoarelor și indivizilor umani.

În afara cauzelor particulare și imediate care determină apariția fiecărei reguli de drept în parte, există cauze generale, cauze comune tuturor normelor de drept.

Prezentarea, explicitarea împrejurărilor care au dat naștere unei legi nu este suficientă pentru a demonstra *fundamentul existenței dreptului* în general[19,p.28].

În demersul susținut de cunoaștere a întregului fenomen juridic în ansamblul său, atât în momentul static, cât și în cel dinamic, este necesară studierea *istoriei juridice* a întregii umanități, o „*istorie ideală, eternă, deasupra căreia se desfășoară în timp istoriile tuturor națiunilor*"[26, p.67].

Dimensiunea axiologică a dreptului formează, de asemenea, obiectul filosofiei dreptului.

În societate, dreptul are rolul de a promova și de a apăra **principalele valori sociale**, ceea ce constituie o relevantă problematică axiologică avută în vedere de filosofia dreptului.

Prin natura lor, științele juridice (de ramură) încearcă să explice un sistem existent, fără să aducă în discuție și fără să invoce temeiurile existenței sale. Juristul se mărginește să cunoască dreptul *așa cum este* acesta, *ceea ce este*, să privească normele juridice și să le interpreteze fără a cerceta dacă acestea sunt cele mai potrivite, cele mai bune, negândindu-se că ar putea să existe altele superioare lor.

Pe cale de consecință, rămâne *necesitatea umană* de a cerceta și de a judeca valoarea justiției, de a găsi și de a stabili *dreptul care ar trebui să fie*, cercetare care cuprinde *speculația idealului, critica raționalității și legitimității dreptului* existent [19,p.30].

Tocmai de aceea, putem afirma că filosofia dreptului vine să cerceteze **ceea ce trebuie** sau **ceea ce ar trebui să fie** în drept „*opunând un adevărat ideal unei realități*

empirice" [19,p.30]. În acest sens, componenta deontologică[1] a filosofiei dreptului vizează cercetarea fundamentului dreptului (intrinsec sau rațional), cercetarea problematicii deosebit de complexe a justiției.

În doctrină există numeroase **teorii și concepții** care încearcă să definească filosofia dreptului.

Încă din antichitate, gânditorii au încercat să studieze modul în care deciziile autorităților sunt juste, dacă acestea comandă în baza și în conservarea unui drept. Astfel, putem afirma că **filosofia dreptului începe cu cercetarea** – în aceste antiteze – **între justul natural și justul legal** [19,p. 31].

Privită din această perspectivă, filosofia dreptului este, așadar, mai veche decât însăși știința dreptului[2].

Filosofia dreptului este știința care expune primele principii ale dreptului, principii întemeiate pe natura omului și concepute de rațiune [20,p.22].

Filosofia dreptului – departe de a fi o simplă aplicație deductivă pe teren juridic sau o înălțare speculativă a dreptului la orizontul filosofiei – „*implică relații complexe între filosofie și drept, directe și imediate, zone de confluență, interferență, dar și de conflict, elemente generale și fizionomii specifice, întrebări filosofice imperative adresate dreptului, dar și răspunsuri provocatoare pentru filosofii de pe teren juridic, geneză, reușite, eșecuri și orizonturi proprii*" [27,p.2].

Departe de a fi un exercițiu steril și arbitrar, mai degrabă răspunzând unei exigențe naturale și constante a spiritului uman, a unei vocații intrinseci lui, filosofia dreptului – descriind originea și evoluția dreptului – constată că acest proces duce negreșit la verificarea treptată a idealului de justiție, care se deduce în mod speculativ *a priori* din rațiunea pură [19,p.31].

Dreptul pozitiv, precum și științele juridice sunt condiționate și datorează consistența și coerența principiilor și categoriilor filosofice[21,p.6]. Astfel: știința romană a dreptului se fundamentează pe filosofia jusnaturalistă aristotelică; știința scolastică a dreptului se fundamentează pe filosofia finalist-creștină a lui Toma d'Aquino; teoria și practica contractelor se fundamentează pe filosofiile sociale ale lui J. Locke și J.J. Rousseau; teoria și practica dreptului public modern se

[1] Deontologia = știința a ceea ce trebuie să fie.

[2] Cu toate acestea, numele de filosofie a dreptului este relativ recent. Numele clasic al acestei discipline – în Antichitate – a fost jus naturale (juris naturalis scientia), dreptul natural. Numele de philosophia juris – folosit în mod incidental și de scriitorii antici – este folosit doar de două sute de ani încoace (Ibidem).

fundamentează pe filosofia empiristă a lui Th. Hobbes; teoriile și practica dreptului subiectiv au ca fundament filosofia nominalistă medievală (D. Scot, W. Ockham); teoriile juridice administrativiste se întemeiază pe filosofiile utilitariste; teoriile juridice constituționaliste actuale, au la bază filosofia lui Cicero și Kant; știința contemporană a dreptului – cu referire la voință – are originea în concepția kantiană care privește dreptul ca modalitate de coexistență a voințelor libere[1].

Cu siguranță, dreptul este dependent de justiție. Astfel, de la ideea de proprietate la ideea de contract, de la ideea de infracțiune la ideea de regulă procedurală, totul nu este decât proiecție filosofică asupra omului și acțiunilor sale[21,p.6].

În acest mod, corect se apreciază că: „*între știința dreptului și filosofie, relația este directă pentru că, în fond, este în joc libertatea omului, pe care gândirea practică juridică nu are cum să o eludeze fără să-și nege propria specificitate"* [21,p.6].

Dintr-un început – primii cosmologi greci, ori primele reflecții filosofice chineze sau indiene – filosofia dreptului a încercat să găsească un răspuns clar la întrebarea esențială: oare realitatea juridică, socială, se întemeiază și își are măsura și criteriul în viața socială însăși sau într-un principiu universal? Raportat la varietatea de sisteme, instituții și raporturi juridice – care sunt schimbătoare spațial și temporal – „*care este esența dreptului pe care gândirea reflexivă să o poată cuprinde într-un concept în raport de care să judecăm fiecare componentă a varietății?*" [21,p.6]. Răspunsul nu poate fi decât acesta: „*orice esență este temeiul, măsura și criteriul manifestărilor ei, le determină și le imprimă unicitatea sensului*" [21,p.6].

Filosofia dreptului [22,p.12]: nu poate avea pretenția de a clarifica dreptul, pentru că acesta se poate clarifica el însuși, prin propriile sale puteri; nu deține nicio rețetă specială și niciun răspuns final, ci doar participă – fără să acapareze – la reflecția privind complexitatea juridică a lumii contemporane; ea însoțește dezvoltarea argumentelor și rațiunilor de ordin juridic, ajută la deschiderea și universalizarea convingerilor, valorilor și prejudecăților; trebuie să servească la recunoașterea și la identificarea diverșilor parametri culturali ori filosofici, trebuie să ne însoțească pe durata procesului găsirii și dezvoltării unor rațiuni valabile și pertinente; „*trebuie să ne permită să ne familiarizăm cu diferitele concepții ale relației dintre drept și morală, dintre societate și individ sau dintre alte teme de același gen"*. [22,p.12].

[1] „Totalitatea condițiilor conform cărora liberul arbitru al unui om se poate uni cu liberul arbitru al altui om, conform unei legi universale a libertății."

Din această perspectivă, filosofia dreptului nu mai lucrează asupra calităților formale ale dreptului; pe acestea le lasă în responsabilitatea științei dreptului, ea doar însoțind *„reflecțiile care alimentează perspectivele demersului juridic modern”* [22,p.12]; trebuie să ajute la distanțarea de pozitivismul juridic al cărui reducționism *„uită că problemele de drept se referă, în practică, la problema drepturilor pe care trebuie să ni le acordăm reciproc și intersubiectiv”* [22,p.12].

Sub *aspect argumentativ*, filosofia dreptului participă la discursurile ce vizează demersul juridic modern; ea își supune spațiului public, argumentele și rațiunile sale. *„Doar în spațiul public se poate dovedi «greutatea» sau «valoarea» fiecărui argument, care trebuie dezbătut și modificat la vederea tuturor”* :[22,p.13].

În considerarea spațiului public se poate reflecta asupra unei raționalități „comunicaționale” asupra ideii primatului unei asemenea raționalități[23,p.91]. Pe cale de consecință, filosofia dreptului – considerând producerea de argumente și rațiuni ca pe un scop major al demersului juridic – însoțește practic acest demers, *„demonstrând că raționalitatea practică la care se referă dreptul se întruchipează prin demersul public”* [23,p.91].

Ca sursă de argument și rațiuni valide, **filosofia dreptului** se dovedește a fi, în sine, o **poziție filosofică**. În fond, dacă filosofia dreptului reprezintă – potrivit lui Kant – ieșirea omului din regnul heteronomiei[1], această autonomie trebuie să fie contra pericolului uniformizării, pericol reprezentat de sistemele filosofice[23,p.91].

Pentru Melkevik, filosofia dreptului – ca și filosofia în general – nu mai poate oferi *„răspunsuri”*; ea nu este *„știința mamă”* a dreptului. Mai mult decât atât, sistemele filosofice – continuă autorul citat – nu contribuie cu nimic concret la această disciplină, drept pentru care se naște o nouă întrebare: **Ce trebuie să fie filosofia și filosofia dreptului astăzi?** [23,p.91].

Răspunsul nu se lasă mult așteptat: *„filosofia dreptului nu poate fi decât o activitate argumentativă și nu poate, prin urmare, decât să acompanieze procesul elaborării unor argumente și raționamente valabile”* [23,p.11].

Filosofia dreptului trebuie să ne ajute, să ne deschidă convingerile, concepția asupra societății, politicii sau dreptului, a valorilor către o dezbatere critică[23,p.91].

[1] Argumentele raționalului așa cum sunt văzute de individ.

„Nu trebuie să căutăm răspunsuri deja formulate în lucrările cu referire la filosofia dreptului, ci mai curând, instrumentele necesare procesului de cunoaștere a propriilor persoane și a societății în care trăim" [23,p.91].

Prin argumentarea diferitelor abordări pe care le întâlnim, filosofia dreptului ne permite să obținem o clarificare a realității sociale; însă, lucrul cel mai important – după cum afirmă Melkevik – filosofia dreptului *„trebuie să ne facă să devenim conștienți de prejudecățile noastre"* [23,p.91].

Văzută strict din punct de vedere argumentativ, filosofia dreptului ne ajută să supunem propriile noastre argumente, unui examen critic și rațional, în scopul optimizării raționalității și umanismului care trebuie să constituie orizontul argumentațiilor noastre[23,p.91]. Numai în acest fel, filosofia dreptului ne poate îndruma spre o mai bună înțelegere a propriilor noastre persoane, ne permite să ne familiarizăm cu diversele moduri de gândire, ne permite *„să constatăm maniera în care persoane diferite percep relația dintre individ și societate, dintre drept și morală, dintre polis și logos (...) mai mult, să înțelegem de ce unele consideră anumite argumente mai convenabile decât altele"* [23,p.91].

Filosofia dreptului – potrivit autorului citat – *„trebuie considerată mai degrabă ca un melanj de dezbateri, schimburi, comunicări, enunțuri (...) trebuie să-și pună argumentele la încercare în spațiul public, fără a beneficia de privilegii"* [23,p.91]. **Rolul său modern nu poate fi decât argumentativ** – conchide Melkevik.

BIBLIOGRAFIE:

1. BERNAL J., Știința în istoria societății, București, 1964.
2. BOTEZ A., Științele sociale și mutațiile contemporane în epistemologie, în vol. „Epistemologia științelor sociale", București, 1979.
3. OST Fr., Science du droit, în „Dictionnaire encyclopedique de Theorie et de sociologie du droit", Paris, Bruxelles, 1988.
4. ATIAS C., Epistemologie juridique, Paris: Presses Universitaires de France, 1985.
5. POPA N., Teoria generală a dreptului, ediția 6, București: C.H.Beck, 2020.
6. TERRÉ Fr. , lntroduction generale au droit, Paris: Dalloz, 1994.
7. POPESCU S. , Teoria generală a dreptului, București: Lumina Lex, 2000.
8. IONAȘCU T. , Curs de introducere în studiul dreptului (Enciclopedie juridică), Iași, 1929-1930.
9. DJUVARA M., Teoria generală a dreptului (Enciclopedie juridică), vol. I, București, 1930.

10. DJUVARA M., Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică), vol. II, București: Librăriei Socec, 1930.

11. DJUVARA M. , Teoria generală a dreptului. Drept rațional, izvoare și drept pozitiv, București: Ed. ALL, 1995.

12. M. VAN HOECKE, What is Legal Theory, Leuven, 1985.

13. SPERANȚIA E. , Introducere în filosofia dreptului, ed. a II-a, Cluj: Tipografia Cartea Românească,1946.

14. HEGEL, Principiile filosofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului, București: Academiei R.S.R, 1969.

15. VĂLLIMĂRESCU Al. , Pragmatismul juridic (1927).

16. RIGAUX Fr. , Introduction a la science du droit, , Bruxelles: Vie Ouvrier, 1974.

17. GEORGESCU Ș., Filosofia dreptului. O istorie a ideilor din ultimii 2500 de ani, București: All Beck, 2001.

18. BĂDESCU M. , Teoria generală a dreptului, București: Hamangiu, 2022.

19. G. Del VECCHIO, Lecții de filosofie juridică, Europa Nova, f.a.

20. ENRICO A. , Corso Di Diritto Naturale O Di Filosofia del Diritto (trad. Marghieri, Napoli, 1873).

21. MIHAI Gh. , Prelegeri de filosofia dreptului. O perspectivă renautiană, ed. a II-a, Timișoara: Mirton, 2003.

22. MELKEVIK B. , Reflecții asupra filosofiei dreptului (trad. C. Drăcșineanu), Iași: Cugetarea, 2003.

23. MELKEVIK B. , Horizons de la philosophie du droit, Paris: L'Harmattan et Sainte-Foy, Les Presses de l'Université Laval, 1998.

24. VILLEY M. , Philosofie du droit. Definitions et fins du droit (Filosofia dreptului. Definițiile și scopurile dreptului), Dalloz, Paris, 1975.

25. POPA N. , Prelegeri de sociologie juridică, București, 1983.

26. VICO G.B. , De universi Juris uno principio et fine uno, 1720.

27. COSMOVICI P.M. , în „Cuvânt înainte” la lucrarea prof. Ion Craiovan, Introducere în filosofia dreptului, București: All Beck ,1998.